

Impressa littera venetiana

NICOLAS JENSON OG HANS SKRIFT

AF EJNAR PHILIP

Med baggrund i den gennemgående ringe kvalitet, som prægede bogtrykket i slutningen af forrige århundrede, er det naturligt, at det tidlige italienske bogtryk kunne virke betagende på tidens bogelskere, og at navnlig Nicolas Jensons bøger og hans skrift blev kilden til inspiration for bog- og skriftkunstnere.

Det er historie, men det kan være værd at minde om det foredrag, som xylografen Emery Walker holdt i 1888 om inkunabeltidens italienske bogtryk. Foredraget blev den direkte anledning til, at William Morris oprettede sin Kelmscott Press med Emery Walker som rådgiver, og med Nicolas Jensons skrift som model til pressens første skrift, The Golden Type. Det var i 1891, og i årene derefter blev Jensons skrift genstand for kopiering ca. 14-15 gange. Walker havde selv ansvaret for skriften til hans og Cobden-Sandersons Doves Press (1900), og for Jenson Antikva, som blev skåret til grev Harry Kesslers Granach Presse (1925).

For at forstå, hvad det er ved Jensons skrift, der i den grad har fascineret en nyere tids bogelskere, er det ikke nok at hen-vise til, at der så at sige kun fandtes ringe skrifter på markedet, for selv med mindre gode skrifter er der nu og da lavet smukke bøger. Heller ikke til den omstændighed, at Jenson måtte indtage den centrale plads i Walkers foredrag. Forklaringen kan for William Morris' vedkommende findes i en temperamentsfuld reaktion imod det lyse og anæmiske, som med de spinkle skrifter og det glittede papir prægede tidens bøger.

Vi må vide noget om Jenson, om hans baggrund og om de betingelser, hvorunder han virkede. Jenson blev født i Somme-voir i Frankrig omkring 1420. Han var udlært som gravør ved Mønten i Tours og virkede som mester der, da kong Charles VII i 1458 beordrede ham til Mainz for at fremskaffe underretning om den nye, mystiske kunst at trykke bøger. Et tidligt eksempel på industrispionage.

Kongen døde i 1461, og hans søn og efterfølger, Louis XI, delte mildt sagt ikke faderens interesser. Det ligger derfor nær at antage, at Jenson ikke vendte tilbage til Frankrig, ellers

MONUMENTA
TYPOGRAPHICA I
Se noten side 28

Jensons baggrund

Forside-planchen er kolumnen fra *Eusebius*-bogen gengivet i hel størrelse. Se billedteksten på side 3.

havde vi sikkert vidst noget om hans virksomhed der. Formodentlig drog han sammen med sine kammerater fra Mainz, brødrene Johann og Vendelin da Spira, Peter Ugelheimer og andre til Italien, hvor roligere forhold og et særdeles gunstigt økonomisk og åndeligt klima skabte grobund for deres virke-trang. Brødrene da Spira slog sig ned i Venezia, som var ind-faldsporten over Brennerpasset til Norditalien, og som i kraft af sin beliggenhed ved Adriaterhavet rummede rige handels-huse. Vi kan, som vi skal se, beklage, at Venezia og ikke Firenze kom til at huse deres virksomhed. De begyndte i 1465 at trykke og udgive bøger, og det har sandsynligheden for sig, at Jenson skar stemplerne til deres skrifter og derigennem erhvervede sig det mesterskab, som præger hans egen skrift.

Håndværket omfattede skæring af stempler, støbning af skrift, sætning og trykning af bøger samt forlagsvirksomhed. For disse første udøvere af en ny kunst har de sidste to led i pro-cessen: trykning af et vilkårligt antal identiske eksemplarer og salget af dem, været det væsentlige, det var derved det adskilte sig fra den traditionelle fremstillingsmåde: afskrivning i hånden.

Nicolas Jenson begyndte sin virksomhed i Venezia i 1470, og i tiåret indtil hans død i 1480 nåede han at udsende ca. 150 bøger, hvis forfattere nogenlunde ligeligt fordelte sig imellem kirkefædre og klassikerne.

Det er almindeligt anerkendt, og med rette, at hans bøger repræsenterer et højdepunkt i bogtrykkets historie. Også hans samtid vurderede dem højt. Hans produktion var af et efter forholdene anseeligt omfang, og hans høje velynder, pave Sixtus IV, tildelte ham i 1475 en grevetitel. Det var som hædret gæst ved pavehoffet og ikke som en ubetydelig vasal han døde i Rom i 1480. Hans testamente, som findes i Venezias byarkiv, vidner om, at han var en velstående mand med god orden i sine sager. Det giver den interessante oplysning, at han uden vederlag testamenterede stemplerne og matricerne til sin skrift til sin kæreste ven Peter Ugelheimer fra Mainz, et bevis på, at Jenson selv var klar over skriftens værdi.

*Højt vurderet af
sin samtid*

Som håndværk betragtet er Jensons bøger noget enestående. Der er i dem et velovervejet samspil imellem den lidt sprøde og karakterfulde skrift og den stramme typografi. Kolumnerne er placeret på papirfladen, således at opslaget danner en helhed. Marginforholdene er fine, og satsen danner en fast blok. Man delte ikke teksten op i småafsnit, og kun ved kapitler eller

abſq; materia q̄q; facere: ſciant ſe multo diſſimilia dicere. Prouidētia enim ſēper homiū artibus materiā ſubiicit. Hæc aduerſus illos dicta ſufficiat: q̄ quoniā iuſſibilis terra iſormiſq; dicit: iccirco materiā primā nō genitā exiſtumarūt. Hæc Ongenes. Philo aut̄ iudeus de hac quaſti- one ſic ſcripſit. De quātitate aut̄ ſubſtātia utri ſacta ſit dicēdū eſt ad formatiōne uniuerſi tātam materiā deū creaffe: ut nec ſuperfluere & nec deficere: abſurdū eim̄ ē hunc uel illū artificē diligēſſe de quantitate materiæ ſufficiētis præcipue in precioſa materiā. puidere: deū uero qui numeros & meſurā oīum nouit nime de hoc puidiſſe. Auſim igitur exclamare nec pluri nec pauciori materiā ad creatiōne mūdi opus fuiſ- ſe. Nō eim̄ iteger ex oibus ptribus mūdu eſt: ſi nō a ſufficiēti materiā eſſet formatuſ. Sed quū prudētis ppriū artificis ſit antea q̄ iccepit ſuf- ficiētā materiæ p̄picere: homo qdē mortaliſ errare pōt: ut nōnunq̄ de- ficiētī materiæ additamēta quarat: nōnunq̄ ablationem a ſuperfluēte. Deus uero cui nihil deeſt: q̄q; oīa pōt ad unguē ſufficiētē pduxit hylē: Sed q̄ cauillari uolūt argumēta multiplicat: q̄ uero philoſophari uer- tate reſp̄ cōtenti ſūt. Hæc etiā Philo. Maxio uero iſigni apud chriſtiāōs uiro liber qdā de materiā ſcriptuſ eſt: unde nōnulla mihi ſumēda eſſe uideo ad exq̄ſitā quaſtiōis deciſiōne. Credo inq; te quoq; ipſum uidere duo nō geitā ſimul eſſe nō poſſe: quī illud addidiſti alterū ex duobus neceſſariū uideri aut ſeparatū eſſe deū a materiā aut cōiūctū. Si igit̄ cōiūctū eſſe qdā uoluerit dicere: unū non genitū dicet. Nā ſi cōiūctā ſimul ſūt duo nō genitā eſſe non poſſūt. Sed ſicut cōſequēter dicimus unā rē genitā hoīem eſſe multis ptribus cōſtitutū: ſic neceſſe ē ſi non eſt ſeparatuſ a materiā deus: unū nō genitū dicere: ſi uero ſeparatū quīſ dicet: neceſſe erit aliquod iter eos eſſe diſcrimen quo diſſeparētur: non enī pōt aliud ab alio diſtare: niſi tertii quoddā ſit quo diſtare dicunt. Iſtud aut̄ ulteriuſ p̄gredit̄. Nā ſi trā dabunt̄ iſgentia: ſimiliter de ipſiſ quarat: & ſi cōiūctā q̄ſ dicet: ſuperiore referā rōne: ſi uero ſeparatā: quartū neceſſario itroducēt: quæ ſeparatio efficiet̄. Sed illud forſā q̄ſpiā cogitabit: nec ſeparatū eſſe deū a materiā: nec ruriſ cōiūctū: ſed eſſe in materiā uelut i loco & materiā in deo tanq̄ continēſ. Er̄t ergo a ma- teriā circūſcriptuſ deus: quūq; ipſa i ſtabilitate ſua huc atq; illuc ferat̄ ipſe quoq; mutabilis erit. Præterea ſi materiā iſormiſ fuit: ornata uero formiſ ad meliuſ a deo mutata: deus quoq; erat in re locoq; iſormiſ. Ad hæc iterrogādū ē utri deus replebat materiā: an in pte aliqua materiæ fuit: nā ſi i parte fuit minor multo q̄ materiā ē: ſi totā replebat quō eā trāſmutādo formauit: neceſſe eim̄ ē aut cōtractū illud formaſſe: quod ſui cōtractiōe uacuiſ fuit relictiū: aut ſe quoq; ipſum una cum materiā

*Eusebius: De Prae-
paratione Evange-
lica, fra hvilken
denne side er taget,
er en af Jensons
tidligste bøger.
Venezia 1470.
Den er et smukt
eksempel på den
rene typografi,
som prægede hele
Jensons produktion.
Papirformatet er
ca. 22×33 cm.*

hovedafsnit er der en blank linies plads. Fremhævelser i satsen forekom så godt som aldrig, kursiven blev først skåret omkring 1500 til Aldus Manutius' små klassiker-udgaver. Noter eller marginaler forstyrrede ikke satsbilledet, og overskrifterne var jævne rækker af skriftens store bogstaver. Linieafstanden var bestemt af bogstavernes over- og underlængder, d, p osv. Og endnu en ikke uvæsentlig ting: sproget var latin, som med de mange a, o, m, n osv. giver en dejlig rolig sats.

Der er noget selvbevidst, næsten arkitektonisk monumentalt over Jensons bøger, som kan undre en, når man tænker på, at

kunsten var så ny, at der dårligt kan tales om en tradition. Forklaringen er ligetil. I alle de væsentlige detaljer har Jenson holdt sig til den praksis, der var vedtaget for de samtidige håndskrifter, som dette nye skulle konkurrere med. Det er traditionen fra håndskrifterne, han som en naturlig ting har overtaget.

Men der var en afgørende forskel imellem den skrevne og den trykte bog. I en dygtig kalligrafes hånd kunne den rigtigt skårne kalkunpen give de enkelte bogstaver en skarphed og kontrast imellem hår- og grundstreger, som det, med det primitive værktøj man rådede over, var umuligt at give trykskriften, ligesom det med den simple trykteknik og indfarvning og det grove, håndgjorte papir slet ikke lod sig gøre at arbejde med så eksakte skrifter. Og endnu en væsentlig forskel: kalligrafen arbejdede frit. Hans skrift havde en vedtaget norm for de enkelte bogstavers udseende inden for de forskellige kategorier af litteratur, men ligegyldigt hvor streng en disciplin han pålagde sig selv, ville hans personlighed og temperament røbe sig i fine næsten umærkelige detaljer, i bogstavernes afslutninger, stammernes længde, i ubetydelige hældningsvinkler, i sammenkædning af bogstaverne osv.

Jensons skrift har bevaret en samtidig håndskrifts grundtræk, men i stiliseret form. Kontrasten imellem hår- og grundstreger er væsentlig ringere end i håndskrift, og de enkelte bogstaver er ikke fuldkomne; men forholdet imellem bogstavernes indre lysrum, f. eks. i: e, c, n, m, b, d og h, og bogstavernes indbyrdes afstand sat sammen til ord og linier er nøje afvejet. Det er denne for enhver skrift så vigtige afbalancering i forbindelse med de enkelte bogstavers unøjagtighed, der skaber det fine, levende satsbillede. Jenson har forstået betydningen af skriftens ensartethed i massevirkning og bevidst stræbt imod at opnå den, det er hans store fortjeneste.

Skriften har været anerkendt som norm lige siden Jenson skar den, den gjorde hans by Venezia berømt og førte til betegnelsen *Impressa littera venetiana*.

Den stærke interesse for skriften i første fjerdedel af dette århundrede, som de mange kopier var udtryk for, gav den store, nu afdøde skrifthistoriker Stanley Morison anledning til at rejse spørgsmålet, om Jensons skrift nu også kunne siges at være det ideelle forbillede. Han lægger ikke skjul på sin beundring for skriften. Han anerkender Jensons fortjeneste

*Den skrevne og
den trykte bog*

*Bogtrykket gør
Venezia berømt*

som skaberen af det første rene antikvasnit, men han tager et ikke uvæsentligt forbehold: versalernes højde i forhold til overlængderne på de små bogstaver.

Skrivekunsten havde i et halvt århundrede været inde i en bemærkelsesværdig udvikling. De italienske kalligraferes dygtighed var forudsætningen for, at den humanistiske antikva kunne tage føringen i denne afgørende periode, da bogtrykket nåede til Italien. Skriften var rendyrket i florentinske skoler, som blev grundlagt i første fjerdedel af århundredet af de berømte humanister og kalligrafer Niccolo de Niccoli (1363-1437) og Poggio Bracciolini (1380-1459), og den nåede nu i konkurrence med den nye kunst et højdepunkt, som aldrig før eller senere er overgået. Firenze, Cimabues og Giottos by, var det kulturelle center. Her havde den berømte boghandler Vespasiano da Bisticci sit værksted med en stab af de dygtigste kalligrafer, illuminatorer og miniaturemalere. Han var storleverandør til mægtige samlere som Lorenzo Medici, hertug Federigo Montefeltro af Urbino og til Ferdinand af Aragonien. Om den sidstes pragtbibliotek udtalte han efter at have lovprist dets samling af kostelige manuskripter, at det ikke rummede én trykt bog, for den ville have følt sig ussel i dette selskab. Det forhold, at indstillingen til bogtrykket netop i Firenze var så køligt, må vi efter Stanley Morisons mening beklage. Her sad de dygtigste kalligrafer som Antonio Sinibaldi, Pietro Strozzi og mange flere, Vespasiano var selv en fremragende kalligraf. De havde bevaret traditionen helt tilbage til den karolingiske skrift: at versalerne skulle være synligt lavere end overlængderne på de små bogstaver. I Jensons skrift er dette desværre ikke tilfældet.

Kan vi derfor ikke, som Jensons kompagnon og efterfølger Herbort, i forbindelse med en bogfortegnelse han udsendte i 1482, strække os helt så langt som til at tilskrive skriften guddommelig inspiration, så fortjener Jensons værk dog, også med Stanley Morisons forbehold, vor udelte beundring, som også kan udstrækkes til staden Venezia, der i modsætning til konservatismens højborg Firenze, anede de store muligheder, den nye kunst indebar og gavmildt støttede den, således at blandt mange andre brødrene da Spira, Nicolas Jenson, Erhardt Ratdolt og Aldus Manutius fik mulighed for at præge udviklingen.

*Kalligraferne i
Firenze*